

Ədəbiyyat dərslərində İsmayıl Şıxlının həyat və yaradıcılığının öyrənilməsinin metodik imkanları

Bilal Həsənlı

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Əməkdar müəllim, Azərbaycan Dövlət

Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan. E-mail: bilalhasanli@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-6964-0546>

XÜLASƏ

Məqalədə ədəbiyyat dərslərində görkəmli yazıçı İsmayıl Şıxlının həyat və yaradıcılığının öyrənilməsi yolları işıqlandırılır. Təcrübə göstərir ki, yazıçının həyat və yaradıcılığının öyrənilməsi, əsərlərinin təhlili zamanı interaktiv metodlardan istifadə, müəllifin öz əsərlərində qaldırdığı tarixi, siyasi və mənəvi problemlərin müzakirəsi şagirdlərin mövzunu dərinlən mənimsəməsinə kömək edir. “Dəli Kür” romanında XIX əsrdə Azərbaycan kəndində baş verən ziddiyyətli proseslər Cahandar ağanın timsalında təsvir edilir. Əsərin təhlili zamanı şagirdlərdə romanda həyat həqiqətləri, xalqımıza xas olan mənəvi dəyərlərin yüksək sənətkarlıqla əks etdirilməsi barədə qənaət formalaşdırılır.

AÇAR SÖZLƏR

roman, ədəbiyyat, dərslər, müəllim, şagird, yazıçı, nəsr, məzmun, təhlil

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərilib: 03.11.2023

qəbul edilib: 16.12.2023

Methodological possibilities of learning the life and creativity of Ismayil Shikhly in literature lessons

Bilal Hasanli

Doctor of Philosophy in Pedagogy, Associate Professor, Honored teacher, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan. E-mail: bilalhasanli@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-6964-0546>

ABSTRACT

The article highlights the ways of studying the life and work of a prominent writer Ismail Shykhli in literature lessons. Practice shows that the use of interactive methods in studying the life and work of a writer, analyzing works in literature lessons, discussing important historical, political and national-moral problems raised by the author with students more effectively. In the novel "Dali Kur", the conflicting processes that took place in the Azerbaijani village in the 19th century are described in the example of Jahandar agha. During the analysis of the work, students come to the conclusion that the novel reflects the realities of life and spiritual values inherent in our people.

KEYWORDS

novel, literature, lesson, teacher, student, writer, prose, content, analysis

ARTICLE HISTORY

Received: 03.11.2023
Accepted: 16.12.2023

Giriş / Introduction

Ümumtəhsil məktəblərinin ədəbiyyat dərslərində görkəmli yazıçı İsmayıl Şıxlının həyat və yaradıcılıq yolu, bədii nəslərindən – “Dəli Kür” romanı və “Namərd gülləsi” hekayəsi öyrənilir. Sənətkarın həyat və yaradıcılığının tədrisi zamanı şagirdləri mövzunu dərinlən mənimsəməyə, müstəqillik və fəallıq göstərməyə sövq edən interaktiv təlim metodları və iş formalarından məqsədyönlü şəkildə istifadə imkanlarının müəyyənləşdirilməsi qarşıda mühüm metodik problem kimi dayanır.

Əsas hissə / Main part

IX sinifdə şagirdlərə İ.Şıxlının “Namərd gülləsi” hekayəsi tədris edilir, müstəqil mütaliə üçün isə “Sarı özümüzdəndir”, “Mənim rəqibim” əsərləri tövsiyə olunur. “Namərd gülləsi” hekayəsinin öyrənilməsinə ayrılmış 3 dərslərinin aşağıdakı kimi planlaşdırılması məqsədəuyğundur:

- Əsərin məzmununun öyrənilməsi – 2 saat
- Əsərin təhlili – 1 saat

Əsərin məzmununun öyrənilməsinə ayrılmış ilk dərstdə motivasiyanın yaradılmasına fərqli yollarla nail olmaq mümkündür: bədii əsərin müvafiq parçasından (İ.Şıxlı haqqında) internetdə yerləşdirilmiş videomaterialdan istifadə, əsərdən dramatik epizoddan (Niftalı koxanın Mürşüdlə qarşılaşması) xatırlatma, hekayəyə çəkilmiş illüstrasiyalardan istifadə, eləcə də dərsləkdəki “Yada salın” başlıqlı suallar əsasında yığcam müsahibənin aparılması yolu ilə.

Şagirdlər dərslərin zamanı əsərin evdə oxunmuş 3-cü və 4-cü parçalarını cütlük şəklində bir daha nəzərdən keçirir, kiçik qruplarda sual və tapşırıqlar üzrə araşdırma aparır, təqdimatlar hazırlayırlar:

1. Oxuduğunuz parçaların məzmunu üzrə mətnkənarı suallara cavab verin.
2. Üçüncü və dördüncü parçaları hissələrə ayırın, ad verin.
3. Hansı xüsusiyyətlər bu əsərin epik növdə, hekayə janrında yazıldığını göstərir?
4. Müəyyənləşdirdiyiniz bədii təsvir və ifadə vasitələrini cədvəldə qeyd edin.
5. Əsərdə diqqətinizi daha çox cəlb edənləri və bunun səbəbini ikihissəli gündəlikdə qeyd edin.
6. Müəyyənləşdirdiyiniz hissələrdən birinin məzmununu ətraflı nəql edin.

Müəllim qrupların işinə nəzarət edir, lazım gəldikdə tövsiyələr verir, hər bir şagirdin fəaliyyətinə və bu fəaliyyətin ümumi işə verdiyi töhfənin nədən ibarət olduğuna diqqət yetirir. Obrazların təhlili zamanı onların xarakteri, hərəkət motivləri, müəllifin münasibəti diqqət mərkəzində olur.

Müzakirə zamanı aydınlaşır ki, əsərdə iki fərqli dünyagörüşü, iki həyat mövqeyi qarşı-qarşıya qoyulur. Konfliktin bir tərəfində Niftalı koxa, Kərəm, digər tərəfində isə Mürşüd obrazı dayanır. Niftalı koxanın atası dilənçi kökündə qapısına pənah gətirmiş Mürşüdə münasibətdə milli əxlaq qanunlarından çıxış edir. Niftalı koxa milli xarakteri təcəssüm etdirən surətdir. Onun ailəsində bütövlük, bir-birinə dayaq durmaq ruhu hakimdir. Belə bir mühitdə boya-başa çatan Niftalı koxa həm də el-obanın təəssübünü çəkir. Odur ki yoxsulluğun daşını atmış, yavaş-yavaş əlinə pul gəlmiş Mürşüdün öz ailəsini incitdiyini eşidəndə dözmür, onu doğru yola qaytarmağa cəhd edir. Mürşüd ona kobud cavab versə də bu nanəcibliyin qarşısında Niftalı koxa soyuqqanlıq göstərərək ağsaqqal nümunəsi sərgiləyir. Müzakirə zamanı qeyd edilir ki, elinə, obasına, doğma yurda məhəbbəti Niftalı koxanın həyatının son anında daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. O, son dəfə ana Kürə, Ceyrançöl düzənliyinə, sahil boyu uzanan Qarayazı meşələrinə, kənd evlərinə, biçənəklərə, kövşənlərə, dərz tayalarına, mal-qara haylayan uşaqlara diqqətlə baxır, ona əziz olan hər şeylə vidalaşır.

Şagirdlərin diqqəti belə bir cəhətə cəlb edilir ki, zaman dəyişir, cəmiyyətdə mərdlik, kişilik qanunları sınağa çəkilir. Artıq cəmiyyətin müqavimətindən, etirazından çəkinməyən Mürşüdlər cəmiyyətə namərdlik toxumu səpir. Mürşüdün Niftalı koxaya namərdcəsinə güllə atması heç bir insanlıq meyarlarına sığmır. Bütün bunlar onun şərəfsiz ölümünün yaxınlaşacağına oxucuda heç bir şübhə yaratmır. Şagirdlər Kərəm surətini də milli-mənəvi dəyərlərə münasibət müstəvisində təhlil edirlər. Həyat, hadisələrin gedişi bir vaxtlar dost olmuş, uşaqlıq illərini birlikdə keçirmiş Niftalı koxa ilə Kərəmi düşməne çevirmişdir. Lakin həyatda bir-birinə əks mövqələrdə dayansalar da, hər ikisi mərdlik, kişilik qanunları ilə yaşayır. Kərəmin Niftalı koxanın harayına yetişməsi, ona kömək etmək arzusu, Niftalının mərd gülləsi ilə ölmək istəyi məhz bu dəyərlərə bağlılıqdan irəli gəlir.

Şagirdlərə aydın olur ki, əsərdəki konfliktin mayasında xalqın formalaşmış, zamanın sınaqlarından çıxmış mərdlik qanunlarından uzaqlaşmaq meyilləri və bu cəhdlərə etiraz, müqavimət durur.

Müəllimin tapşırığı ilə tənqidçi A.Hüseynovun belə bir fikrinə də münasibət bildirilir: “Olduqca mürəkkəb, geniş və ziddiyyətli bir məna ifadə edən “kişilik” anlayışı ...əslində mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər kompleksidir. Odur ki milli psixologiyanın bir ünsürü kimi yox, bəlkə də müəyyən ünsürlərin məcmusu, ümumiləşdirici təcəssümü kimi alınmalıdır” [6, s.141].

“Tətbiq. Müzakirə. Yaradıcı iş” başlığı altında verilmiş tapşırıq üzrə iş zamanı şagirdlərin “Namərd gülləsi” hekayəsinin müasir dövrdə əhəmiyyəti barədə mülahizələrinin dinlənilməsi, mərdlik və namərdlik anlayışlarını öz müşahidələrinə,

həyat təcrübələrinə əsasən şərh etmələri faydalıdır. Şagirdlər bu qənaətə gəlirlər ki, hekayənin əhəmiyyəti oxucunu öz soykökünə bağlığa, milli dəyərlərə tapınmağa səsləməsindədir. Biz xalqımızın milli yaddaşında kök salan mərdlik qanunlarını bilməli və onları öz əməllərimizdə yaşatmalıyıq. Niftalı koxa, Kərəm kimi insanların əxlaqı, mənəviyyəti mövcud müasir və mürəkkəb dövrdə insana sanki yol göstərir, xeyrxahlıq, mərhəmətlilik, mərdlik haqqında dərindən düşünməyə sövq edir.

XI sinif ədəbiyyat dərslərində yazıçının həyat və yaradıcılıq yolu, XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda mövcud olan mürəkkəb tarixi şəraitdə baş verən hadisələrdən bəhs edən “Dəli Kür” romanı tədris olunur. Sənətkarın həyat və yaradıcılıq yoluna həsr olunan dərs saatının motivasiya mərhələsində şagirdlərin ədib haqqında əvvəlki bilikləri müsahibə vasitəsilə aşkara çıxarılır, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” Sərəncamı əsasında İsmayıl Şıxlının məktəb və rayon kitabxanalarına paylanmış “Seçilmiş əsərləri” nümayiş etdirilir. Şagirdlərə ədibin həmin kitabından araşdırma zamanı əlavə mənbə kimi istifadə qaydaları ilə bağlı tövsiyələr verilir.

Motivasiyanın digər variantı İsmayıl Şıxlı haqqında “Kürə qovuşan ömür” filmindən bir epizodun nümayiş etdirilməsi və yığcam fikir mübadiləsinin aparılmasıdır. Qazanılmış biliklərin təkrarı əsasında şagirdlərin fəal iştirakı ilə araşdırılacaq problem müəyyənləşdirilir: İsmayıl Şıxlının həyat və yaradıcılıq yolunda hansı cəhətlər diqqəti daha çox cəlb edir?

Dərslərdəki sualların (İ.Şıxlının həyat yolunun başlanğıcı hansı cəhətləri ilə diqqəti cəlb edir? Yazıçının bədii yaradıcılığında müharibə mövzusu necə əks olunmuşdur? “Ayrılan yollar” romanında hansı problemlər öz bədii həllini tapmışdır? Yazıçının sonrakı illərdə yazdığı nəsr əsərlərində hansı problemlər diqqət mərkəzinə çəkilmişdir?) və onların aydınlaşdırılmasına istiqamət verən cavabların oxusu ilə araşdırmaya başlanılır. Mətnin oxusunu fərqli formalarda (fərdi və cütlük şəklində) həyata keçirmək mümkündür. Kiçik qruplar yaratmaq, hər qrupa fərqli suallar həvalə etmək vaxta qənaət baxımından daha əlverişlidir. Kiçik qruplarda aşağıdakı tapşırıqlar üzrə təqdimat hazırlanması məqsədəuyğun hesab edilir:

1. Təqdimat zamanı tədqiqatçıların aşağıdakı fikirlərinə münasibət bildirin.

Fikrinizi əsaslandırın:

a) İ. Şıxlının öz əsərlərində yaratdığı vüqar, əzəmət, kişilik timsalı olan obrazların ən yaxşılarında o böyük yazıçının, fədakar insanın öz xasiyyət və xarakterindən, nurlu simasından səciyyəvi bir əlamət var (Bəkir Nəbiyev).

b) İsmayıl Şıxlı “Ayrılan yollar”da dövrün ideoloji çərçivələrindən çıxmağa müəy-

yən cəhdlər göstərmiş, amma buna hələ tam nail ola bilməmişdi və ola da bilməzdi (İntiqam Qasımzadə).

2. Öyrəndiklərinizlə bağlı fikir mübadiləsi və müzakirə aparın.

Kiçik qrupların araşdırmasına ayrılan vaxt başa çatdıqdan sonra təqdimatların mübadiləsi və müzakirəsi aparılır. Birinci sualla (İ.Şıxlının həyat yolunun başlanğıcı hansı cəhətləri ilə diqqəti cəlb edir?) bağlı mənbələrdən istifadə edən şagirdlər ilk növbədə ədibin şeir, sənət ocağı Qazaxda anadan olmasını və orada orta və ali təhsil almasını qeyd edirlər. Qazax Müəllimlər Seminariyasında təhsil alarkən bu pedaqoji məktəbdəki ədəbiyyat dərəcəsinə fəal iştirakı, S.Vurğun, O.Sarıvəlli kimi şairlərin çıxışlarını, məsləhətlərini dinləməsi onun ədəbiyyata marağını artırmış, ilk qələm təcrübələrinin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. İndi də ədibin arxivində gənclik illərində yazdığı şeir dəftəri qalmaqdadır.

Mövzu ilə əlaqədar əlavə mənbələrlə iş zamanı şagirdlər İ.Şıxlının Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda ədəbiyyat müəllimi kimi səmərəli pedaqoji fəaliyyətindən minlərlə tələbə üçün böyük şəxsiyyət və pedaqog idealına çevrilməsindən, elmi tədqiqatlarından, ali məktəb üçün çap etdirdiyi dərs vəsaitlərindən xalqımızın milli müstəqillik uğrunda apardığı mübarizəyə verdiyi töhfəsindən söz açirlər.

“Yazıçının bədii yaradıcılığında müharibə mövzusu necə əks olunmuşdur?” sualı ilə əlaqədar əlavə mənbələrdən bəhrələnən şagirdlər qeyd edirlər ki, müharibə başlayanda İ.Şıxlı pedaqoji ali məktəbdə təhsilini yarımçıq qoyub 1942-ci ildə cəbhəyə yola düşmüş, orada amansız ölüm-dirim döyüşləri, müharibənin məhrumiyyətləri, faciələri, verdiyi həyat təcrübəsi ədibin 1945-ci ilin noyabr ayına kimi qeydlər apardığı gündəliklərdə öz əksini tapmışdır. Bu həyat dərsləri ədibin sonrakı yaradıcılığında – cəbhə hekayələrində, “Kerç sularında” povestində, “Cəbhə gündəlikləri”ndə, “Odlu çarpazlar” kinossenarisində öz əksini tapmışdır.

“Sənətkarın sonrakı illərdə yazdığı nəsr əsərlərində hansı problemlər diqqət mərkəzinə çəkilmişdir?” sualı üzrə müzakirədə əlavə mənbələrdən istifadə edilərək “Dəli Kür” romanı, “Mənim rəqibim”, “Məni itirməyin”, “Ölüləri qəbiristanda basdırın”, “Namərd gülləsi”, “Sapı özümüzdəndir”, “Qızıl ilan”, “Köynək” əsərləri və onların ideya-məzmunu ilə bağlı fikirlər söylənilir. Qeyd edilir ki, həmin əsərlərdə həyati problemlər, milli-mənəvi dəyərlər, cəmiyyətdə, insan davranışında olan ziddiyyətli məqamlar əks olunmuşdur.

“Ayrılan yollar” romanında hansı problemlər öz bədii həllini tapmışdır?” sualının müzakirəsi zamanı bu əsərin ədibin yaradıcılığının ilk mərhələsinin məhsulu olduğu qeyd edilir. Kənd, kolxoz mühitinə həsr olunan bu roman yazıçının əsərin obrazlar sistemi, süjet və kompozisiyası, dil-üslub xüsusiyyətləri kimi bədii sənətkarlıq məsələ-

lərində püxtələşdiyini göstərirdi.

Müəllimin istiqamətləndirici sualları əsasında nəticə çıxarılıb ümumiləşdirmə aparılmasına vaxt ayrılır. Şagirdlərdə belə qənaət yaradılır ki, İ.Şıxlının ibrətəməz həyat yolu, zəngin yaradıcılığı onu ədəbiyyatımızın görkəmli simalarından birinə çevirmişdir. O, xalq ruhunun, davranış və düşüncə mədəniyyətinin daşıyıcısı kimi bu gün də gənc nəsil üçün örnekdir. Yazıcının bədii əsərləri üçün realizm, aktualıq, müasirlik baxımından problem seçimində dəqiqlik, həyat həqiqətlərinin bədii əksi səciyyəvidir.

“Dəli Kür” romanı üzrə dərstdə hadisələrin baş verdiyi dövr haqqında şagirdlərdə dolğun təsəvvür yaratmaq üçün IX sinifdə “Azərbaycan tarixi” fənni üzrə qazanılmış biliklər xatırladılır: “Rus hökuməti ali müsəlman təbəqəsinin nümayəndələrini bütün idarə işlərindən kənarlaşdırsa da, bununla kifayətlənmədi. 1841-ci ildə əvvəlcə *Qazax*, *Şəmşəddil* və *Borçalı ağalarının*, sonra da *Xəzər vilayəti bəylərinin* torpaqlarının müsadirəsinə başlandı. Bu zorakılıq aktları Şimali Azərbaycanın hər yerində böyük narazılıqla qarşılandı. Hökumətə qarşı kütləvi xalq çıxışları baş verdi. Ali təbəqənin və kəndlilərin birgə çıxışları hökuməti bərk təşvişə saldı...

Rusiyanın müstəmləkəsi olan *Azərbaycanın ali müsəlman təbəqəsinə daxil olan bəylər rus zadəganları ilə bərabər hüquqlara malik deyildilər. Onların ali hakimiyyət orqanlarında təmsil olunmalarına imkan verilmirdi.* Rus hakimiyyəti xalqın müstəmləkə rejiminə qarşı çıxışlarında fəal iştirakına görə bəy və ağalara artıq etibar etmirdi. Ona görə də onları bütün idarə işlərindən kənarlaşdırdı. Rusiya Şimali Azərbaycanda milli və dini ayrı-seçkilik siyasəti yeridirdi. Torpaqlarımız parçalandığından “Azərbaycan” adlı inzibati-ərazi anlayışı hər hansı rəsmi sənəddə işlədilmirdi. Hətta ali müsəlman zümrəsinin nümayəndələri də siyasi cəhətdən hüquqsuz idilər. Onlar yüksək dövlət vəzifələrinə buraxılmırdılar. Azərbaycanlı gənclərə dövlət silah etibar etmir, onları orduya çağırırdı. Dövlət idarələrində bütün işlər rus dilində aparılırdı. Köçürmə və ruslaşdırma siyasəti yeridilirdi. Dinimiz və din xadimlərimiz çox sərt polis nəzarəti altına alınmışdı. Şirvanşahlar sarayı və Şəki Xan sarayı kimi nadir tarixi abidələrimiz at tövləsinə, anbara çevrilmişdi... XIX əsrin son rübündə Şimali Azərbaycanda rus müstəmləkə əsarətinə qarşı milli azadlıq hərəkatı başlandı” [7, s.21, 26, 42].

Şagirdlərin diqqəti əsərdə təsvir edilən hadisələrin mərkəzində dayanan Cahandar ağa surətinə yönəldilir. Müzakirə zamanı qeyd edilir ki, rus imperiyasının Qafqazın mənimsənilməsi planları Cahandar ağanın da taleyində öz əksini tapır. Torpaqlarının qəsb edilməsinə qarşı çıxan Cahandar ağa yalnız varlı, nüfuzlu bir mülkədar deyil, həm də cəmiyyətdə baş verənlərə, pristava, hakim təbəqəyə, kənd ruhanisinə münasibətdə

öz mövqeyi olan güclü bir insandır. Cahandar ağanın ziddiyyətli bir obraz olması, xarakterindəki ikilik onun mənəvi dəyərlərə fərqli münasibətində – Mələyin qaçırılmasında, qonaqları – Çernyayevski və Əhmədi xilas etməsində, Şahnigarın hərəkətinə amansız münasibətdə, təhsilli olmağın, dil öyrənməyin əhəmiyyətini dərk etməsində, oğlu Şamxalı evdən qovmasında, sonbeşiyi Əşrəfi Qori Seminariyasında rusca təhsil almağa göndərməsində, yalı və quyruğu qırılmış Qəmər atı uçuruma aparıb güllə ilə vurmasında bürüzə verir.

Şagirdlər əsərdən nümunələr gətirərək qeyd edirlər ki, Cahandar ağa ötkəmdir, iradəlidir, sözündən dönən, hədə-qorxu qarşısında tərəddüd edən, geri çəkilən deyil. Çarizmin Azərbaycanda məkrli siyasətinin mahiyyətinin dərk edilməsində onun dünyagörüşünün məhdudluğu üzə çıxır. Yalnız öz torpaqları, əkin yerləri, meşə və qoruqlar padşahlığın ov yeri elan olunanda, sahibinin bu yerlərə daxil olması qadağan ediləndə Cahandar ağa bu məsələnin ictimai-siyasi səbəbləri barədə düşünməyə, etiraz etməyə başlayır.

Nəticə / Conclusion

Əsərin təhlili şagirdləri bu qənaətə gətirir ki, müəllif öz qəhrəmanına rəğbətlə yanaşır. Onun faciəli taleyinin timsalında xalqımızın tarixinin mürəkkəb bir dövrünün ziddiyyətləri, həqiqətləri əks etdirilmişdir. Romanda xalqımızın həyat tərzini, milli xüsusiyyətləri, adət-ənənələrinin təsvirinə xəlqilik, realizm mövqeyindən yanaşılması onun ideya-bədii dəyərini artırır, ədəbiyyatımızda yeni bir hadisə kimi dəyərləndirməyə əsas verir.

Təcrübə göstərir ki, ədəbiyyat dərslərində sənətkarın həyat və yaradıcılığının tədrisi zamanı interaktiv müzakirə metodlarından, fərqli iş formalarından istifadə şagirdlərin mövzu üzrə biliklərə dərinlən yiyələnməsinə, fəallıq, müstəqillik göstərməsinə, mülahizələrin əsaslandırılmasına nail olmaq baxımından çox əhəmiyyətlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “İsmayıl Şıxlının 100 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” Sərəncamı. <http://xalqqazeti.com/az/news/14330>
2. Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A., Verdiyeva N. (2016). Ədəbiyyat. IX sinif. Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı, Bakınəşr.
3. Həbibbəyli İ., Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A. (2018). Ədəbiyyat. XI sinif üçün dərslik. Bakı, Bakınəşr.
4. Həsənov B., Əliyev S., Mustafayeva A., Verdiyeva N. (2016). Ədəbiyyat. IX sinif. Dərslik. Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı, Bakınəşr.
5. Həsənov B., Mustafayeva A., Əliyev S. (2018). Ədəbiyyat. XI sinif. Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı, Bakınəşr.
6. Hüseynov A. (1983). Müxtəlifliyin birliyi. Bakı, Yazıçı. 141 s.
7. Mahmudov Y., Əliyev Q., Abdullayev M., Hüseynova L., Cabbarov H. (2017). Azərbaycan tarixi. 9-cu sinif üçün dərslik. Bakı, Şərq-Qərb.
8. Şıxlı İ. (2006). Seçilmiş əsərləri. Bakı, Çarşıoğlu.